

Կ Ի Լ Ի Կ Ի Ա

ՀԱՆԳԷՍ

ԾԱՌԱԹԱԿԱՆ

ԱՌՈՂՑԱԿԱՆ ԵՒ ՌԻՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՀԱՏՈՐ ԵՐՐՈՐԴ .

1869 , ՆՈՅԵՄԲԵՐ 30 .

ԹԻԻ 20 .

ԱԶԳԱՅԻՆ

ԱԶԳԻՆ ՊԱՐՏԳԸ

Ազգին պարտքին վերաբերեալ հետեւեալ նամակն ընդունած ըլլալուս կհրատարակենք, սա գիտողութիւնն աւելցնելով, որ Արգոյ Նամակագիրն, անկողնասիրութեամբ արդարացի գիտողութիւններ ըրած է, որոնց վրայ կհրաւրենք Սրբազան Պատրիարքին ուշադրութիւնն, որոյ ուղղուած է:

. . . . Խմբագիր Ալիկիկոյ

Հաճեցէք հրատարակել, ներկայիւս Ձեզ ուղարկած հետեւեալ նամակս, եւ եթէ պէտք կտեսնէք, աւելցուցէք նաեւ Ձեր գիտողութիւնները:

1869 նոյ. 30.

Սրբազան Պատրիարք

Մանգու-ձէ Էֆէ-էօ օրաթերթին, 1093 (1869 Նոյեմբ. 27) թուոյն մէջ, Ձերդ Սրբազնութեան ուղղեալ, «ազգի պարտք» առանց աղբյուրի գիտելու Վարդէ-է-Վրայ, Ա. Էֆէնտի Նեվրուզեանի տեղեկագիրը կարդալով հետեւեալ գիտողութիւնները Ձեզ կներկայացնենք:

Առաջին. — Փոխանակ ազգային պարտքն ըսելու, Նեվ-
րուզեան պէտք էր ըսել Բերայի եւ Եէնի-գիւղի պարտքը
վճարելու համար. զի այս երկու թաղերուն պարտքերն, ազ-
գային կեդրոնական սնտուկին պարտքերը չեն :

Երկրորդ. — Ընդունելի չէ, եւ ոչ իրաւացի, թէ Բե-
րայի նման հարուստ թաղի մ'ունեցած 12,500 պարտքը վը-
ճարելու համար, ազգային Վարչութեան դիմուի, Բերայի
թաղն իր 12,500 ոսկի պարտքովն եւ ունեցած 100000 ոսկիի
հաստատ կալուածներովն, եթէ անտես եւ բանիբուն թաղա-
կան Վարչութեան մը յանձնուի, քիչ ժամանակէն իր պարտ-
քէն կրնայ ազատիլ. եւ ինչո՞ւ համար, այսպիսի գործի մը
համար, Տէրութեան դիմուի, եւ 20,000 ոսկի առանց տոկոսի
փոխառութիւն ըլլուի, — այս փոխառութիւնն ընելով, Ազգին
երկու մեծ պակասութիւնները հրապարակի հանել է, Ա.
ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ չունենալիս, եւ Բ. մեր գործը, մեր ձե-
ռօքը կատարել ԱՆԿՍՐՈՂ ըլլալիս :

Երրորդ. — Եէնի-գիւղի 1,500 պարտքը մաքրել կուզէ,
Նեվրուզեան. — շատ աղէկ թող հիմայէն սկսի ծախել, Ե-
կեղեցւոյն կից եղող 40,000 կանդուն հողն, որ էն քիչը տաս-
նական դրուշէն 4,000 ոսկի կընէ. ուստի եւ ունեցած 1500
ոսկի պարտքը վճարելով 2500 ոսկի ստակ կաւելնայ :

Չորրորդ. — Մեծ ցաւ զգալով, կարգացիւնք Նեվրուզեանի
Տեղեկագրոյն մէկ քանի էջերուն մէջ, թէ, ուր գտնանք այն
մեծ անձն, որ ազգին 20,000 ոսկի փոխ տայ, առանց տո-
կոսի 15 տարուան համար. — ուստի կհարցնենք Նեվրուզեանի
թէ, այս խօսքն, ազգին պատուոյն կը պչի. միթէ ազգին ամ-
բողջութիւնը 20000 ոսկի յառաջ բերող, իր կարծած 20000
ոսկի ունեցող մեծ անձին չափ արժանիք չունի :

Հինգերորդ. — Կհրաւիրենք զՆեվրուզ Էֆէնտի, որ
բարեհաճի կարգալ, Կիլիկիոյ 10դ թուոյն մէջ, Տօքթոր Իւ-
թիւճեանի ազգին պարտքը մաքրելու եւ ազգային Պատրի-
արքարանի ու Հիւանդանոցի ամէն տեսակ ծախուց պատաս-
խանող հաստատ եկամուտ ունենալու համար, ըրած առա-

ջարկութիւնն, որ թէ Գաւառաբնակ եւ թէ Պօլիս բնակող ազգայնոց մեծագոյն մասէն ընդունուած ըլլալով, կապասեն դործադրութիւնն, որոյ յաջողութեանն ամենայն սիրով օգնել ուխտած են:

Զի Տօքթոր Իւթիւճեանի առաջարկութեամբ Ազգն իր ունեցած պարտքէն ազատելով, 4, 5 միլիոնի չափ ալ պատրաստ դրամ պիտի ունենայ կեդրոնական մետուղը, փոխանակ Նեվրուզեանի առաջարկութեան, որ ամէն տարի մէյմէկ զուրուշ հաւաքել կուզէ ամէն հայերէն. իսկ Տօքթոր Իւթիւճեանի դրութեամբը, միայն մէկ անգամի համար, միայն 500,000 հայերէ, 12 ական զուրուշ պիտի ժողվուի. այս 12 զուրուշն ալ ամսէ ամիս 40 ական փարայէն:

Այս դրութեամբ Ազգն յաւիտեան ստակ տալու պէտք չպիտի ունենայ. ոչ տուրք եւ ոչ որ եւ է նուէր մը ժողուելու հարկ պիտի մնայ, նոյն իսկ, Սահմանադրութեան մէջ նշանակուած 75 զուրուշ տուրքն ալ պիտի ջնջուի:

Ա. — Բերայի թաղին պարտքն. Բ. — Յէնի-գիւղի պարտքն:

Ա. ին համար կըսենք թէ, այս պարտքն, ազգին մտածելու բանը չէ, եւ մտածելու ալ հարկ չունի. զի Բերայի թաղը բաւական հարուստ է իր ուրարքը վճարելու. կմնայ բանիբուն եւ տնտես թաղական խորհրդոյ մը պէտքն, որնոր աւելի աժան ստակ գտնելով ծանր տուրքն աղատի:

Բ. ին համար կըսենք թէ, քանի որ 40000 կանգուն հող կայ, թող սկսուի ծախսել եւ հետզհետէ վճարուիլ. — եւ միթէ՛ 100000 ոսկիի, հաստատ կալուածներ, Բերայի ամենէն պատուաւոր եւ հարուստ փողոցներու մէջ բազմաթիւ քարուկիր տուններ եւ խանութներ ունեցող թաղի մը համար 12000 ոսկի պարտքն, Ազգին կեդրոնական Վարչութեան համար, մոռատանքութեան նիւթ ըլլալու է:

Եթէ քիչ մը տնտեսութիւն ըլլայ, եւ թաղական Վարչութիւնը բանիբուն խորհրդոյ մը յանձնուի, շատը տարբէն, իր բոլոր պարտքէն կրնայ աղատիլ:

Աղարմանանք որ Եէնի-գիւղի պարտքն ալ ազգային կեդ-

րոնական անուակին պարտուց դասը կզնէ Ներկուղեան, — բայց ինչո՞ւ, աւելի խոհեմութիւն չէ՞, սոյն Ներկեցիին կից եղող 40000 կանգուն հողը հիմայէն ծախել, եւ ունեցած 1500 ոսկի պարտքը վճարել, որնոր 10 ղրուէն 4000 ոսկի դրամ յառաջ կրերէ:

Սրբազան, Ներկուղեան կըսէ, իր տեղեկագրոյն մէջ թէ,

Ձեր Սրբաշնորհինը խորշ է այժմ, Յանձնաժողով ճշ հասարակել, և Մոխրախաւ բաւաժ որոյց քաշխոսմ, որդարութեանց ոչլեանց համեմատ որոշել եւ և քործարել, արեւն 70 հալար դրոշմ չափ հոմար ճոռնեալու:

Իսկ Տ. Իւթիւճեանի առաջարկութեամբ Մոխրախաւ և Բանդէի անուն տուրքերն ալ, պիտի ջնջուին. զի այս ստակին հարկ չմնար:

Ջարմանալի չէ՞ նաեւ, որ կեդրոնական անուակին 6000 ոսկի պարտքին համար, 20000 ոսկիի փոխառութիւն ընէ Ազգը:

Ներկուղեանի Տեղեկագրէն կհետեւի թէ, առաջարկութիւն մ'է այս, Բերայի եւ Նէնի-գիւղի պարտքերը մաքրելու մասնաւորին դործին համար, կամ ընդհանուրին դիմել, եւ այնպիսի մասնաւորաց, որք կարօտութիւն չունին, ըստ ինքեան հարուստ ըլլալովն:

Այս առաջարկութեամբ, ազգին պարտքն, որ այսօր 6000 ոսկի է, 20000 ոսկիի բարձրացնել է, ինչպէս դիտած է նաեւ, Օրագրոյ Խմբագիրն, որ կըսէ (տես թիւ 70) թէ,

Այս պեղեկագրոյն (Ներկուղեանի) մէջ պիտի ոչլեանի մաս է որ, Ներդրումիւն և Թաղական պարտքերն իբրեւ խառնելով, մեծողին համար, կեդրոնական կիսով մօտեայ որոշիլ կառավարի: Աբր ելի կըդրոնինի թէ, կեդրոնական անուակին պարտքն ուղղակաւ աճէն հայոս, իսկ Թաղական անորոշեալուն պարտք Թաղեցի հայոսն կվերաբերի, ինչո՞ւ համար Ստամբուլին, Գոմաթթոնին, Վաննին, Մուշնին, Լալին, Բերայի և Նէնի-գիւղի մասնաւոր պարտքն համար մօտեայ որոշ և 6000 ոսկի կեդրոնական պարտքը 20000 ոսկի բարձրանայ:

Ահա, Սրբազան, վերոյիշեալ Տեղեկագրոյն վերաբերեալ դիտողութիւններնիս Ձեզ ներկայացնելով, կինդրենք որ բարեհաճիք, այս դործը գլուխ հանել, Տօքթոր Իւթիւճեանի առաջարկութեան սկզբան համեմատ. որոյ եզրակացութիւնն է,

500000 Լ—ռա—տըլան հայերէ, ղէլ տնգտի համար, որի մը 12 տն
դրու հա—տէլ, այն 12 դրու—ն ալ տնէ տն 40 փարայէն վնարելու դայ—
հանաւ : * * *

Մենք, մեր կողմանէ, սա եւս միայն կաւելցնենք թէ, մեր առաջարկութեան դործադրութեանը համար, որեւէ արգելք եւ դժուարութիւն չկայ. մեր առաջարկութիւնը ըսող եւ կարդացողը հաճած է. եւ եթէ մինչեւ հիմայ ժողովրդեան կողմանէ ձայն չելաւ, մենք յորդորեցինք ամէնքնալ. զի սպասել հարկ էր Հայրեկին Պօլիս դառնալն, ու Պատրիարքական պաշտօնն, պաշտօնական կերպիւ վաւերանալն. ուստի այժմ ամէն բան կարգին ըլլալուն, մենք ալ կփափաքինք, որ Ս. Պատրիարքը, ջանայ այս դործը գլուխ հանել :

Մենք կփափաքինք, որ մեր այս առաջարկութիւնն ի դործ դրուի, որովհետեւ համոզուած ենք, թէ քանի որ Ազգին Կեդրոնական սնտուկը պարտկան է, միշտ արգելք պիտի ունենայ ազգային շատ դործեր առկալս եւ երեսի վրայ մնալուն. — կփափաքինք նաեւ որ ազգային պարտքն, այսպէս ընդհանուրին վրայ հաւասար կերպիւ ստակ ժողովուրի, որպէս զի, ազգայինք, ազգին համար, ինչոր ալ ըլլան, Պէյ, Էֆէնտի, Փաշա եւ պարզ Հայ, ամենն ալ, ազգին ընդհանուրին դործոց համար միեւնոյնն են, ամենքն ալ իրաւունք ունին, ձայն ունին. քանի որ ձայներնին, իրաւունքնին միեւնոյնն է, պէտք է որ պարտքերնին ալ միեւնոյնն ըլլայ. այս է ահա մեր առաջարկութեան սկզբունքն եւ բարոյականը. համոզել ամէն հայերն, որ միութեամբ, ուղած նպատակնուն կրնան հասնիլ. ոչ թէ 20000 ոսկի, այլ միայն 500000 հայ, 12 աւան զրուշ վճարելով, 6,000,000 զրուշ ստակ կրնան յառաջ բերել մէկ տարուան մէջ : Համոզել ամէն հայերն, որ ազգին ընդհանուր դործի մը վերաբերեալ պարտադարձ մը մէջ, ամէնն ալ մասնակից ըլլան, որպէս զի, որեւէ ատեն, մէկ կամ քանիներու, իրենց շահուն կամ կրից համեմատ, ուղածնին ընելու ատեննին, ամէն հայերն ալ իրաւունք ունենան բողոքել :

Ազգին պարտքը մարբրելու համար մեր ըրած առաջար-

կութիւնը դժուարութիւն չունի ի գործ դրուելու համար, միայն կամք պէտք է, եւ հետեւաբար այս գործը անօրինող բաներուն յանձնաժողով մը, որոյ կազմութեանը կապաստէր, մեր այս գործին վերաբերեալ պատրաստած տեղեկագիրը, սոյն Յանձնաժողովոյն յանձնելու, որոյ մէջ մանրամասնաբար ցուցուցած ենք, թէ ի՞նչ եղանակաւ ստակը հաւաքելու է . . :

Խօսակցութիւն. (Տե՛ս Արեւիկա Լուսին Գ. Երես 296)

Մայր. — Աղջիկս դուն լաւագոյն կըսես. քուկին խելքովդ կձեւես կկտրես, տան գործը շուկայինն չյարմարիր. ամէն եղած բաները կարծուածին նման չեն ըլլար. նախնիք խելք չունին եղեր, ինչո՞ւ կ'իններուն ուսմունք չէին սովորեցնէր, այս կէտին վրայ քիչ մը մտածելու է. մեր նախնեաց ճամբէն ինչո՞ւ չեղինք, դուն կկարծես թէ մեր հաւերն ասոնք չեն մըտածեր մի՛. անշուշտ. մտածեր են, եւ գուցէ փորձած ալ, բայց օգուտ մը չտեսներով ձգեր են, կարգաւ դիտցող կ'իններ հմայ (պագըճը) կըլլան կըսեն նէ սուտ է՝, ահա մեր դրացիներ Ֆրանսէի հանրէ, դեռ անցեալ երեկոյ կ'աւտմէր թէ, Լուսին հանրէ անուն կ'ինը, վարձեալ տուն մը, բնակելու առեն, եւ հմայութիւն ընելուն համար, Աշխարհք անոր չարիքէն հանդիստ չէր. այս կ'նոյ, մեռնելէն վերջն ալ գերեզմանը հանդիստ չի պառկելով, երբորդ գիշերն, իր նստած տունը քարտեղ եկած է. եւ երբ գերեզմանատան մէջ, զինքը բռնելու համար իր ետեւէն ինկած են ղինուորներն, ասոր, գերեզմանատան նոճիններուն վրայ պլլուելը տեսած են :

Այս պատճառաւ ես կըսեմ որ մեր նախնեաց ճամբէն պէտք չէ խոտորիլ, այս մասին քեզի պատմութիւն մը պատմեմ, կարելի է աւելի կազդէ խօսքս, եւ իր ճշմարիտ ըլլալը կստուգես :

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Գայլ մը իրեն կուր պատրաստելու համար լեռները, ձորերը եւ ուրիշ շատ տեղուանք պատելով, երեկոյեան

ուտելիք, բան մա՛լ չգտնալով, խեղճ խեղճ կմտածէ, եւ հա-
ռաչանօք չորս կողմը նայելու ատեն. հովիւ մը կտեսնայ, որ
այծերու խումբն արածելէ ետ կդառննէ, դայլը թէպէտ
չատ անօթի ըլլալով, խումբէն յափշտակել ուզերէ՞ ալնէ,
հովուին եւ շան հսկողաբար վարմունքը տեսնելով, ակոր-
ժակը գոցուած եւ դլուխնալ տարակուսանքը պաշարած ըլ-
լալով, հեռուէն կնայի եւ փափաքէն բերնին չուրերը վազե-
լու ատեն, ուլ մը, որ տղայական ինքըով, ան ալ քեզի պէս
բանի մը վերջը մտածելէ կարօտ է եղեր, ծնողաց երբեմն
առջեւէն եւ երբեմն ետեւէն վազելով, ցատկելով երթալու
ատեն, դիպուածով մը խումբէն դատուած ատեն, անմիջապէս
խումբին չհամարիլը դայլը հասկնալով, կուրն իրեն ոտքին դա-
լուն եւ առանց հոգնելու, տատապելու, այս շնորհքին գո-
հութիւն տալով, դէպի ուլին կյառաջանայ, խեղճը, դաղա-
նացեալ ճիրանին, զո՛հ ըլլալու միջոցին, ձագուկը, ի՛նչ փոր-
ձանքի հանդպիլը հասկնալով, եւ հովիւէն, շունէն, օգնութիւն
խնդրել անկարելի ըլլալը, խեղամիտ ըլլալով եւ ազատուելու
համար խաղ մը բնելէ ուրիշ ճար չըլլալը տեղեկանալով,
քաղաքավարութեամբ կելլայ դայլին առջեւը կերթայ. կրո՛ւ
դայլին «տէր իմ, հովիւ ծառայնիդ ոտաց հողերնուդ երես կքսէ,
ձեր վեհափառութեան կողմէն տեսած զթութեան եւ հա-
ւատարմութեան շնորհակալ ըլլալով. ձեր մեծապատուութեան
նախնիքը, վայրապրութիւնն եւ արիւն թափելը կանոն համա-
րած են. դժնդակութիւնը մէկդի ձգելով, այսօր մեր խում-
բերուն չդաշնելէդ. ի դատ միշտ հսկենուդ համար ոչխարներն
այծերն, ուլերն եւ դառնուկներն ուղղածնուն պէս կուտեն կը-
խմեն եւ անվախ ու անհոգ կարածեն, ասօր համար ձեր վե-
հափառութեան շնորքին դէմ, ծառայնիդ միմիայն ձեզի նա-
խաճաշիկի համար խաւրեց, եւ ես ալ երաժշտութեան մէջ
համբաւաւոր եւ շա՛տ զուրցելու եւ կանչելու պատիւ ու-
նենալովս, յառաջ Աստուած, պատուիրեց որ ձեր բարձր
ներկայութեանն առջեւ քիչ մը շա՛տ եւ քեզի կարգամ, թէոր
ի շնորհս այս խեղճ ծառայնուդ երաժշտութիւնը, մտիկը

ներու բարեհաճիր, ձայնիս գեղեցիկութիւնն եւ նուազարանի մէջ ունեցած յարգս ալ կճանչնար, որովհետեւ իմ կանչած երգէս դուցէ ձեր նախնիքը լսած չըլլան. պարծանք չըլլայ, իմին ձայնիս պէս մէկ ձայն մը, ամէն ականջ լսած չէ ըսելով, ապուշ գայլը, գործին ուր կայանք տալէն անտարբեր ըլլալով՝ շատ աղէկ առաջին անգամ քիչ մը խաղ եւ շփոթ կանչէ, որ թէ հովիւին կամըը տեղը կերթայ, եւ թէ մեր ուրախութիւն ստանալնուս պատճառ կըլլայ, լսած ատեն, խեղճ ուլը ձայնն ելածին չափ կսօռայ, մինչև որ ձայնը հովիւին հասնի, գայլն ալ զուարճանալով «կեցցես կեցցես, զաւակս, բայց կարծեմ, կնեղանար, ձայնդ ցած կըլլայ, բարձրացուր եւ էփճ հիւսիսէն ձայները բռնես, աւելի շնորհակալ կըլլայի» ըսելով, այս պաշտօնն ուրիշ ուղած բանն ըլլալով իսկոյն աւելի բարձր ձայնիւ «հասէք կմեռնիմ» աղաղակը հովիւին ականջը հասնելով, հովիւը, ցուպը չալկելով գայլին քովը կուգայ. թանձրամիտ գայլը, խաղէն յախշտակուած «հի-հի-հի» ըսելով ՏԷՄ բռնելու ատեն, յանկարծ հովիւին ցուպը գլխուն կիշնայ, գործը հասկնալով հովիւին առջեւէն կխախտի, լեռան մը վրայ կկենայ եւ ինքզինքին «երանելի, տգէտ, ծոյլ եւ անխելք, ո՞ր ժամանակ քու սեղանիդ վրայ նուազածուններու երգերով կերակուր կերուեցաւ, եւ ո՞ր ժամանակ քու կերակուրիդ վերեւ նուազներ մտիկ եղաւ, թէ որ դուն նախնեացդ հետեւէիր այս պատրաստ շնորհքը չէիր կորսնցներ, եւ ոչ ալ ասանկ իրիկունքէ մինչեւ առաւօտ անօթի կպառկէիր» ըսած է:

Այլի — Երբէք, մայրիկ, ես խելքիս եկածը չեմ զուրցեր, քեզի հարստութեան եւ հանգստութեան ճամբան կցուցնեմ, ահա գիտութենէ զուրկ մարդն, այսպէս ամէն լսած բանն իրաւ կհաւատայ. Յիսի հանգիստ եւ Այլի կնկան երեւակայութեանցը կարեւորութիւն կուտաս եւ կհաւատաս, ժամանակիս կանանց ուսմունք չգիտնալին իբրեւ օգտակարութիւն կերեւակայես, լոկ փնտաւարութենէ մը ինչպէս աղէկութիւն կը փնտռես, ո՞ր գրքի մէջ կանանց ուսմունք սովորէն յարմար դասուած չէ, ո՞ր գիտուն անձը կարգաւ գրեւ չի գիտցող

կենդանիի նման կին մը, նախապատիւ կհամարէ իբրեւ կատարեալ մարդ, ուսմունքէն ո՛վ փնաս տեսեր է որ կանայք տեսնեն :

Պուն իրաւ օգուտը փնասակար կկարծես, ի՛նչ անոտի խօսք, եթէ քուկին կարծիքիդ նայուի, աղջիկ մը ամուսնու թեան ինչ ըլլալը դրացիներէն լսելով, լսելով, սովորելուն նման, զաւակ նայելն ալ փորձելով, փորձելով սովորելու է եղեր, պէ՛տք է որ աղջիկ մը հինգ տասը տարիներ ժամանակը վատնէ, ջանից եւ դիտողութեանց արժանի պաշտօն մը առաջնց չիսովրի, զաւակաց տէր ըլլալէն վերջը փորձելով սովրի, ո՞ր խիղճ կուղէ թէ, մայր մը զաւակ մեծցնել սովորելու համար քանի մը զաւակ մեռնի. մէյմ'ալ առջի ժամանակները ներկային հետ բաղդատելու չե՛նք մի, առաջները շատ ուսումնասկան կիներ տեսնուած են, գիրքերու մէջ տեսնուած հետքերնին ասոր կվկայէ, ասոնցմէ Լէյլ ^{لایلا} որդւոյն բարի վարքէն ճարտարամիտք մտադիր ըլլալով, օր մը մօրը կհարցնեն թէ զաւակդ ինչ կերպով կրթեցիր, որ, այսաստիճանի առաքինութիւն ունեցած է, եւ իր ընկերներէն, նախապատիւ վիճակի մը հասած է, ասոր կրթութեանը վերաբերեալ քանի մը բաներ կըուրցէ. մէյմ'ալ ես այս տղան ոչ մէկ ժամանակ լալու ատեն չիպառկցուցի, բայց եթէ ուրախ եղած ժամանակն օրօր ըսելով քնացուցի ըսած է, ասկէց կհասկցուի թէ երաժշտութիւնն յատուկ բնութեանն յարմար եղած է, որովհետեւ գիրքերու մէջ դրուածին համեմատ խաղ եւ նուագարան մտիկ ընելը, մարմնոյն արեան շրջանին շատ օգուտ ունի եւ տղայոց օրօր ըսելն ալ այս օգտին համար կանոն համարուած է :

Ահա մեր մէջը, բանի տեղ չդրուած օրօրն անդամ հաստատուելուն պատճառը դիտցող կանանց հետ, մենք զմեզ ինչպէս պիտի համեմատենք, օրինակի համար, անոնք տգէտ ըլլան ամէն, անոնց նմանելու համար, ինչո՛ւ մենք տգէտ ըլլալու ենք. ամէն աղդ երթալով կյառաջանայ, տաճկաց կիներն ինչո՛ւ ամէն բանէ ետ մնան. Լազ հօճա կնկան վրայ պատ.

մուսժ չար վիճակին ապաւինելով, ներկայ բարիքին հետեւանքն աչքերնուս առջև կեցող դիտութիւնը, կանանց օգտաւէտ չէ ինչպէս կրնանք ըսել, այնպէս տգէտ կնկան մը հօճա տխտըսը տալն անգամ տղիտութեան նշան է. ամօթ որ տղայ մը ժամանակին դիտութեան յարգը չէ ճանչցած. եւ ոչ թէ միայն կիները, հապա այրերն անգամ ուսմունքի ջանք չընելով, տղիտութիւնն, երակներուս մէջ բանելով, մեղի աղէկ ու գէշն անգամ չճանչնալու վիճակի մը հասուցած է :

Գ. Շ.

Շարունակ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՄԹՆՈՒՐՏ*

Ամէն օր բարեխառնութիւնը կունենայ մեծագոյն եւ փոքրագոյն աստիճան մը : Բարեխառնութեան փոքրագոյնը կէս գիշերուան ժամուն հետ մէկ չգար, վայրկեան ուր արեւը հորիզոնին էն ցածն է, այլ արեւուն ծագելէն քիչ մը առաջ տեղի կունենայ : Այս արդիւնքս դիւրաւ կրացատրուի. ինչպէս քիչ մը վերջը պիտի տեսնանք, բոլոր տաքութիւնն արեւէն կուգայ մեղի. այս աստղս անհետանալուն պէս, երկիրը կճառագայթէ իւր ջերմութիւնը, դէպ ի յերկնային կողմս, կը հովանայ, եւ այս հովանալը կտեւէ մինչեւ այն վայրկեանն, ուր արեւուն վերադարձը կուգայ, նորէն ջեռուցանելու, այն տեղերը, զորս կլուսաւորէ :

Այն ժամն, յորում օրուան բարեխառնութեան միջինն է միշտ նոյնը չմար, այլ ըստ եղանակաց կփոփոխի :

Ի յունուարի, այս միջին բարեխառնութիւնը կդիտուի առաւօտեան ժամը տասնին ատեններն, Յուլիսի մէջ դէպ ի եօթնին :

Բարեխառնութեան մեծագոյն աստիճանը կարդիւնաւորի կէս օրուընէ երկու ժամ վերջերն : Արեւը կղրկէ այնքան աւելի ջերմութիւն դէպ ի յերկիր, որքան իր ճառագայթները նուազ կըբերեն զայն, այսինքն որչափ իւր անկիւնային բարձրութիւնը մեծ ըլլայ, ի հասարակ աւուր է ուրեմն, որ գոյացեալ ջերմութեան քանակն ամենամեծ է : Յառաջ քան զայս ժամս, երկիրը կընդունի ամէն վայրկեան, աւելի ջերմութիւն քան զոր կ'ընդունէ ճառագայթմամբ, իւր բարեխառնութիւնը կըարձրանայ, եւ այս իրողութիւնս չարունակ կարդիւնաւորի արեւուն ի միջօրեայն անցնելէն թիչ մը ատեն վերջն իսկ . ահա այս է պատճառն, որուն համար առօրեայ բարեխառնութեան բարձրագոյն աստիճանը կ'ընտուի, կէս օրուընէ երկու կամ երեք ժամ վերջը :

Բայ ի հանապազորդ բարեխառնութենէն, ունիմք ի նըկատել ամսական միջին բարեխառնութիւնն ալ . հանապազօրեայ բարեխառնութեանց բովանդակութեան վրայ՝ բաժնելով ամսոյն օրերուն թիւը՝ կստանանք զայն :

Տարեկան միջին բարեխառնութիւնն, զհետ կուգայ ամսական բարեխառնութեանց գումարէն, զոր կըաժնենք ի 12 :

Ամենակարեւոր հարցմունքներէն մին է խնդրելը, թէ ո՞ր ամսուն կ'համապատասխանէ բարեխառնութեան փոքրագոյն աստիճանն, ո՞ր ամսուն մէջ տեղի ունի մեծագոյնն եւ ո՞ր ժամանակ յարդիւնս կուգայ տարւոյն միջին բարեխառնութիւնն :

Եթէ ուղէր մէկը, միայն աստղաբաշխական նկատմունքներով առաջնորդուիլ, պիտի հետեւցունէր անկից, թէ բարեխառնութեան մեծագոյն աստիճանը պէտք է տարւոյն ամենէն երկայն օրուան հանդիպիլ, այսինքն, ամառնային արեւադարձին Յունիսի վերջերն, եւ փոքրագոյնն, ամենակարճ օրուան, այսինքն ձմեռնային արեւադարձին Դեկտեմբերի վերջերը : Մի եւնոյն գիտողութիւնները դարձեալ հաստատել պիտոր տային թէ, միջին բարեխառնութիւնը պէտք է պատահիլ զիշերահաւասարներուն : Զննողութեանց արդիւնքը

կայսրն թէ, Յունուարն, ամենացուրտ ամիսն է, եւ թէ բարեխառնութեան փոքրագոյնն, այս ամսոյս 14 ին կպատահի, Մեծագոյնը տեղի ունի դէպ ի 26 Յուլիսի. 15 էն յ15 Օգոստոս ամենաշերմ օրերն են :

Ապրիլի եւ Հոկտեմբերի բարեխառնութիւններն, ամենէն աւելի կմօտենան տարեկան միջին բարեխառնութեանն :

Ինչպէս ամէնօրեայ բարեխառնութեանց համար, չկայ ուրեմն համաձայնութիւն նաեւ Օայրահեղ բարեխառնութեանց եւ աստղաբաշխական մեծ եղանակաց մէջ : Ամառն, երկիրը գիշերային ճառագայթմամբ կկորսնցունէ ջերմութեան մէկ մասը, զոր արեգակը կգրկէ իրեն, ցորէկուան մէջ, եւ այս կորուստը կզանազանի գիշերներուն երկայնութեանը համեմատ : Այսպէս, թէ եւ ամառնային արեւագարձէն վերջն, արեւուն գործողութիւնը նուազ ազդու կըլլայ, այլ երկիրը չկորսնցունելով գիշերային ճառագայթմամբ այնքան ջերմութիւն, որչափ կստանայ ցորեկը, բարեխառնութիւնը շարունակ կաւելնայ մինչեւ Յուլիսի վերջն, այսինքն, մինչեւ այն ատեն, երբ դրեթէ ընկալեալ եւ կորուսեալ ջերմութիւնը միմեանց զուգահաւասար են :

Այն չափով, որով արեգակը կքաշուի մեր կիսագնդէն եւ կիջնայ հորիզոնին վրայ, օրերուն երկայնութիւնը կնուաղի շուտով եւ բարեխառնութիւնն աւելի կցածնայ : Այս ցածնալն աւելի զգայուն կըլլար, եթէ երկրիս մակերեւութին ներքին կողմերը չհատուցանէին բնաւ օդոյն, մաս մը այն ջերմութեան, զոր յամարայնի, իրմէ փոխառած են : Բարեխառնութեան նուաղիլը, կտեւէ ձմեռնային արեւագարձէն քիչ մը վերջը մինչեւ Յունուարի 15ը, վասն զի տակաւին գիշերուան ըրած կորուստը, ցորեկուան շահածէն նուազ է :

Եթէ մէկը հաշուէ ամսական բարեխառնութիւններն որ շատ տարիներ մեւ նոյն տեղուոյ մէջ կդիտուին, կգտնայ որ կտարբերին յայտնապէս, մինչդեռ տարեկան միջինը գրեթէ թէ նոյն կմնայ : Այս միջինն որ կըլլայ, տարիներու պզտիկ թիւէ մը, կընայ նկատուիլ, իբրեւ իրական բացատրութիւն. նոյն տե-

ղւոյն միջին բարեխառնութեան. եւ այնքան աւելի ճիշտ կըլլայ որչափ որ տարիներուն թիւը մեծ է: Բարիզու միջին բարեխառնութիւնն է $16^0,8$, երեսուն եւ երեք տարիներու դիտողութեանց շարք մը տուին այս թիւս:

Այն պարագայներն, որ կ'այլայլեն տեղւոյ մը միջին բարեխառնութիւնը, հողադնտիս վրայ, են, տիրող հովերը, հողոյն հսկոն մը, բնութիւնն, արտաքին դիրքը, բայց մանաւանդ լայնութիւնն եւ բարձրութիւնը, Լայնութեան ազդեցութենէն յառաջ եկած արդիւնքը զննելու համար, կ'դիտուին բեւեռային հասարակածին միեւնոյն միջօրէականին վրայ գրտնուած տեղեր. դիտողութիւնը կցուցունէ թէ բարեխառնութիւնը կ'իջնայ այն չափով, որով լայնութիւնը կ'բարձրանայ: Հետեւեալ ցուցակը կուտայ մեզի այս բանիս ճշմարտութիւնը.

Լայնութիւն . . . Հասարակաց. $48^0 50'$ 60 առ 70^0 Բեւեռ
Բարեխ. միջին. . . $27^0,30$ $10^0 8$ 5 առ $0-25$ առ -30^0

Այս արդիւնքս դիւրաւ կ'հասկցունին յիշելով, որ հորիզոնին վրայ արեւուն բարձրութիւնն ամենակարեւոր տարրն է իւր ջեռուցիչ գործողութեան, եւ թէ որքան պզտիկ ըլլայ այն անկիւնը, զոր իւր ճառագայթները կ'կազմեն երկրիս մակերևոյթին հետ՝ նուազ մեղ է հարկաւորապէս ընկալեալ ջերմութեան քանակութիւնն:

Ամենաբարձր բարեխառնութիւնն, ստուերի մէջ առնուած է $470,4$ յեանէ բարձր Եգիպտոսի մէջ, եւ ամենաստորինը — $560,7$ հաստատուեցաւ Պաքնաւապետէն, հիւսիսային Ամերիկայի մէջ: Տարբերութիւնն է $1040,1$: Այս արդիւնքս կարեւոր է. զի մեզի կցուցունէ թէ որքան մեծ է, ծայրայեղ բարեխառնութեանց տարբերութիւնը, զոր մարդս կըցաւ կրել: Ի Բարիզ, մեծագոյն բարեխառնութիւնն եղաւ $38^0,4$ ի 8 Յուլիսի 1793, եւ փոքրագոյն բարեխառնութիւնն որ դիտուեցաւ ի 26 Ռեկտեմբեր 1778, եղաւ — $23^0,5$:

Տեղւոյ մը միջին բարեխառնութիւնն, ոչ միայն իւր լայնութենէն կ'ախտւմ ունի, այլ նաեւ իւր Բարձրութենէն ծո-

վուն մակերեւոյթէն ի վեր : Ամենայն դիտողութիւնը կմխաբանին՝ ցուցունելու համար , թէ ընդհանրապէս մթնոլորտի սիւնակներն ունին բարեխառնութիւն մը այնքան նուազ բարձր որչափ աւելի հեռու են երկրիս երեսէն :

Այս բանիս բացատրութիւնը դիւրին է . մէկ կողմանէ , օդը կրնայ տաքնալ ծծելով արեւէն եւ երկրէն ճառագայթեալ ջերմութիւնն , եւ որովհետեւ այս ծծելու գործողութիւնն , կ'աւելնայ մի եւ նոյն ժամանակ որ օդը կ'ստանայ , վարի կողման սիւնակներն են ուրեմն որ աւելի կտաքնան :

Միւս կողմանէ , մթնոլորտին ստորին սիւնակները կը տաքնան երկրիս երեսին դպչելով , եւ կրարձրանան տաքութեան պակսելովն , որ ասկից կհետեւի : Այս բարձրանալու շարժմունքին մէջ , օդոյն այս բաները կ'ընդլայննան փոքր իսկ ճնշման մը տակ եւ կկորսնցունեն հարկաւ իրենց ջերմութեան մէկ մասը :

Բարեխառնութեան նուաղիլը բարձրութեան հետ զննեց Կէյ-Լիւսաք իւր օդախաղաց ճամբորդութեան մէջ . այս դիտնականը 4 ասկանէ 1 աստիճան առ 190 մետր բարձրութիւն մթնոլորտի մէջ : Լեւանց կողերու վրայ Պ . Պուսէնկոյ հաստատեց ցածնալ մը 1 աստիճան առ 195 մետր :

Բարձրութիւնն եւ լայնութիւնը կարտագրեն մի եւ նոյն արդիւնքը միջին բարեխառնութեան վրայ :

Հետեւեալ ցուցակը կուտայ այս բանիս նշանաւոր օրինակ մը :

	Լայնութիւն .	Բարձր .	Բարեխ .
		մետր	միջին
Ս. Բէդրսպուրկ . .	59°56'	0	30,5
Ս.գարակ Սնթիզանայ	1°	4000	30,5

Բարեխառնութեան վրայ ի ձեռն բարձրութեան ի դործ եղեալ ազդեցութենէն կհետեւի որ , հասարակածի դաւառներուն մէջ , շատ է ելլալ ի զանազան բարձրութիւնս մթնո-

լըրտի դիտելու համար մի եւ նոյն այլալուծիւնները բարեխառնութեան, որ յայտնի կտեսնուին երկրիս երեսն յառաջանալով նոյն միջօրէականին վրայ հասարակածէն դէպ ի բեւեռ: Հետեւեալ արգիւնքները մէջ բերուեցան Քորտիլեանց կողմերն, որ կզտնուին հիւսիսային լայնութեան մետասաներորդ աստիճանին եւ հարաւային լայնութեան հինգերորդ աստիճանին մէջ:

	Բարձրութիւն մեթր	Բարեխառնութիւն միջին.
Քումանա	0	270,05
Նոր Անսէրնա	1050	230,70
Լաթաքունկա	2861	150,50
Քումպալ	3219	100,07
Անթիլանա	4070	30,40
Ձիւնք յաւերժական .	4500	10,60
Սառնապատը Անթիլանայ	5460	— 10,70

Աշխարհադրական ամէն դրից մէջ կրնայ ուրեմն հասնիլ մարդ, ուր կտիրեն յաւերժ ձիւնք, միայն թէ, հարկ է ելլալ այնքան աւելի վեր, որքան աւելի մօտիկ է հասարակածին: Հետեւեալ ցուցակը կառարեւապէս կյայտնէ զայս:

	Լայնութիւն.	Բարձրութիւն. մեթր.
Բիւրասէ	20,15	4703
Մէքսիկո	160	4509
Բիրէնէ	430	2708
Ունալասքա	530	1070

Կտեսնուի որ ընդհանուր կերպով յաւերժական ձիւներու սահմանը կիջնայ հասարակածէն դէպ ի բեւեռ: Մարդ կրնայ ուրեմն նկատել ամբողջ հողագունտս, պատեալ պաշարեալ բարեխառնութեան խառով մը, զգալապէս միաձեւ, որուն մէջ ջուրը կզտնուի միշտ սառոյցի ձեւով: Երթալով որ մարդ հասարակածէն կհեռանայ, այս խառն ի բարձրու-

թենէ կպակասի եւ կուգայ շփոթելու դեռնին հետ դէպ ի
եօթանասներորդ աստիճան լայնութեան : Արդարեւ իրաւամբ
բաղդաառեցին հողագունտս, երկու հասարակածային լերանց,
թաւալեալ իրենց առանցքին վրայ եւ խարխստիւնն իրարու
թիկունք տուած, քանզի հասարակածէն դէպ ի բեւեռ եր-
թալով եւ կսո՛մ մագլէելով լեռ մը, նոյն դիրքով նստած, բարե-
խառնութեան մի եւ նոյն այլայլութիւններէն կ'անցնի մարդ :

Բուսոց բաժանականութիւնն ալ կհետեւի մի եւ նոյն օ-
րինաց : Հասարակածային լեռան մը ոտքը կգտնուին արմաւե-
նեաց գաւառատեղին . եթէ ելլաս նոյն լեռան վրայ կհասնիս
Զիթենեաց գաւառն, եթէ աւելի վեր դիմես, որթոց բնա-
գաւառէն կ'անցնիս . ա՛լ աւելի բարձրը կհանդիպին հացա-
դործ բոյսերն, ապա եւ միտավարդք . եւ ա՛լ անդին ոչ ինչ
կգտնաս, բայց եթէ քանի մը լօռ եւ մամուռի եւ բուսական
կեանք կշիջանին վերջապէս յաւէրժական ձիւներու ներքեւ,
որ կծածկեն նոցա գաղաթն : Ե՛լ հասարակածէն եւ դնա՛
դէպ ի բեւեռ, կկտրես կանցնիս յաջորդաբար նոյն բուսա-
կան գաւառները, մինչեւ որ կհասնիս այն սառուցեալ դօտի-
ներն, ուր բոլորովին կանհետանան բոյսք :

Ստեփան Եսգըճեան

Երասխի

ՏԻՐ ԵՒ ԽՄԱՆԳԻՐ

ՅՈՁԹՈՐ Ս . Բ . ԻԻԹԻԻԴԵԱՆ

ԴՐԱՍՆԵԱԿՆ Է , ՂԱԼԸԹԻՍ . ՏԵՇԵՐԹԷՆ-ԽԱՆ ԹԻԻ 13

Կ . ՊՕԼԻՍ . Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Թ . ՏԻՎԻԹՃԵԱՆ .